

УДК:378.14.015.62

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ З ПАЦІЄНТАМИ

Куценко Олеся, викладач кафедри іноземних мов з латинською та українською мовами, ДЗ «Луганський державний медичний університет».

ORCID: 0000-0003-0389-0849

E-mail: lesenya.kutsenko@gmail.com

У статті розглянуто педагогічні умови формування толерантної взаємодії майбутніх магістрів медичної освіти з пацієнтами. Для досягнення мети в роботі використовується комплекс методів дослідження, а саме: теоретичні. Виявлено, що процес формування толерантної взаємодії майбутніх магістрів медичної освіти з пацієнтами буде ефективним при дотриманні наступних педагогічних умов: актуалізація потенціалу змісту професійного навчання у формуванні толерантної взаємодії студентів-медиків із пацієнтами тощо.

Ключові слова: педагогічна умова, магістр медичної освіти, професійне навчання, гуманістична освіта, технології фасилітаційного навчання, медична освіта, толерантна взаємодія, педагогіка толерантності.

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF THE FORMATION OF TOLERANT INTERACTION IN FUTURE MASTERS OF MEDICAL EDUCATION WITH PATIENTS

Kutsenko Olesia, Lecturer at the Foreign, Latin and Ukrainian Languages Department, Luhansk State Medical University.

ORCID: 0000-0003-0389-0849

E-mail: lesenya.kutsenko@gmail.com

The article deals with pedagogical conditions of forming tolerant interaction in future masters of medical education with their patients. The field of formation of tolerant interaction in future masters of medical education with patients is the cultural and educational environment of medical school. The determining factor influencing the formation of tolerant interaction in future masters of medical education with patients is the relevant organization of the educational process and appropriate choice of learning methods in the work with students.

To achieve the aim, a set of research methods is used: theoretical (analysis, comparison, generalization and systematization of scientific data). It is revealed that the process of forming of tolerant interaction in future masters of medical education with patients will be effective under the following pedagogical conditions: actualization of the potential of the professional training content in the formation of tolerant interaction of medical students with patients; the use of interactive methods in the educational process of higher medical school aimed at the formation of tolerance as a professionally important quality of medical students, and also the skills of constructive interpersonal tolerant interaction; the use of facilitative training technologies of tolerant interaction of medical students with patients in extracurricular activities of the higher medical school. The analysis of the features of different methods

of active learning shows that there is no clear boundary between them as they are characterized by multifunctionality. In our opinion, the greatest effect in the formation of tolerant interaction in future masters of medical education with patients would be achieved by the complex application of different methods of active training, taking into account the possibilities of modeling by their subject and social context of medical activity.

Keywords: *pedagogical condition, master of medical education, professional training, humanistic education, technologies of facilitative training, medical education, tolerant interaction, pedagogy of tolerance.*

Вища освіта в ХХІ ст., як освіта загалом, має бути гуманістичною, тобто особистісно-зорієнтованою, базуватися на загальнолюдських цінностях, органічно поєднаних з цінностями національної культурно-історичної традиції. В її центрі має стояти людина, вихована в демократичних традиціях і підготовлена до співробітництва з іншими людьми та народами. Навчання у ЗВО повинно мати не лише освітню орієнтацію, а й обов'язкову виховну спрямованість. Навчально-виховний процес покликаний формувати в студентів високу культуру, гуманістичний і демократичний світогляд, високі моральні якості, виховувати їх громадянами-патріотами, інтелігентами, творчими й цілеспрямованими спеціалістами.

Педагогіка толерантності передбачає вирішення мирним шляхом суперечностей та конфліктів в освіті, створення педагогічних умов толерантної взаємодії, культури спілкування, оскільки толерантність є гарантією суспільної стабільності. Вона покликана концептуально забезпечити процес трансформації толерантності як універсальної загально-людської цінності в цілі, які реалізуються на практиці в галузі освіти. Навчання толерантності поступово входить в освіту, воно повинно стати абсолютним пріоритетом. Молодь повинна усвідомлювати, що всі люди рівні. Відбувається це в загальному контексті формування толерантної свідомості [10].

Толерантна освіта, тобто освіта, реалізована на основі педагогіки толерантності, передусім спрямована на розуміння інших людей, які відрізняються національністю, поглядами та релігійними переконаннями, на формування толерантного суспільства, створення таких умов для навчання, які б забезпечували свободу та захищеність особистості, сприяли досягненню порозуміння різних прошарків населення та оволодінню студентами цінностями демократичного суспільства. Студентам потрібно допомогти навчитися розуміти інших людей, пізнавати їхні проблеми, виявляти шляхи взаємодопомоги і взаємодії у повсякденних ситуаціях. На думку А. Мурашова, ця проблема безмежна, і вона не буде подолана, поки немає ідей об'єднання, визначеності суспільства, яку ми самі створюємо [5, с. 20].

Сьогодні в ЗВО не лише готують майбутніх спеціалістів, але й навчають їх нести відповідальність за свої вчинки, будувати гармонійні стосунки. Надзвичайно актуальною стає потреба формування у студентів духовних, культурних, моральних цінностей у їх національному та загальнолюдському розумінні. Головне завдання – сформувати у студентської молоді ставлення до толерантності як до цінності. Зважаючи на прояви нетерпимості, жорстокості, расизму, дискримінації, соціальної ізоляції, які простежуються в сучасному світі, необхідно шукати шляхи мирного та толерантного співіснування студентів в умовах полікультурності, оскільки толерантні взаємини молодих людей, які навчаються в одному середовищі, є однією із ланок формування незалежного громадянського суспільства. Здобуваючи навички не тільки професійного, але й соціального спілкування, студенти засвоюють і закріплюють ті

норми та правила, які прийняті в тому чи іншому професійному середовищі, тобто оволодівають основами культури толерантної поведінки [8, с. 45].

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що сучасна проблематика вивчення толерантності різноманітна й досить широко досліджена сучасними вченими. Природу толерантності розглядали як зарубіжні, так і вітчизняні філософи, психологи, соціологи: А. Асмолов, М. Бахтін, М. Бердяєв, Р. Валітова, А. Камю, І. Кант, Л. Лекторський, Дж. Локк, В. Соловйов. Учені-педагоги розглядають особливості взаємодії суб'єктів у сучасному освітньому процесі та аспекти педагогіки толерантності: М. Андрєєв, В. Беліков, С. Бобоєва, В. Гуров, О. Клепцова, О. Морозова, Н. Родіонова, Т. Сущенко. Однак до маловисвітлених питань варто віднести педагогічні умови формування толерантної взаємодії майбутніх магістрів медичної освіти із пацієнтами.

Мета статті: розглянути педагогічні умови формування толерантної взаємодії майбутніх магістрів медичної освіти із пацієнтами.

Методологія роботи зумовлена метою нашого дослідження. Для досягнення зазначеної мети в роботі використовується комплекс методів дослідження, а саме: теоретичні (аналіз, порівняння, узагальнення та систематизація наукових даних).

Полям формування толерантної взаємодії майбутніх магістрів медичної освіти із пацієнтами виступає культурно-освітнє середовище медичного ЗВО. Структура гуманітарного середовища являє собою систему стійких зв'язків і взаємин, що визначають професійно-освітній і культурний простір ЗВО. Найважливіше місце в ній належить навчально-пізнавальному процесу у всіх його напрямках (природознавчий, професійний, гуманітарний), форми і методи навчальної роботи зі студентами, науково-методичної діяльності викладачів, допоміжних структур, що забезпечують здійснення як змістовної, так і методичної сторін реального навчального процесу. Комфортне соціокультурне середовище має активний виховний вплив на студента, інтенсивність якого обумовлена професіоналізмом педагогічного колективу; рівнем розвитку студента як суб'єкта виховних взаємин; психологічним кліматом у колективі; сформованими відносинами між педагогами і студентами; морально-психологічними особливостями майбутніх лікарів; традиціями ЗВО; пануючими соціально-професійними цінностями в даній мікросередовищі. Значимість такого середовища полягає в тому, що кожен студент щодня занурюється в створений моральний простір. Це дозволяє йому будувати взаємини з оточуючими на гуманній основі, а також виявляти гуманістичні особистісні якості. Учасниками освітнього процесу в медичному ЗВО є студенти, викладачі, адміністративний колектив та навколишнє їх природно-соціальне середовище. Особлива роль відводиться педагогу як суб'єкту, що реалізує педагогічні новації в практиці освітньої діяльності. Викладач – найважливіший носій інформації, під впливом якого у студентів формуються моральні уявлення, погляди та переконання. Роль викладача медичного ЗВО не зводиться до вміння прищепити студентам професійні вміння та навички, допомогти в досягненні професійної лікарської майстерності. Виховання майбутнього лікаря-гуманіста стає можливим лише в ситуації міжсуб'єктних відносин, коли відбувається обмін думками, поглядами, почуттями між викладачем і студентом як рівноправними суб'єктами педагогічного процесу. У руслі парадигми гуманізації широке поширення отримало поняття «фасилітатор» (від англ. «facilitate» – «полегшувати, сприяти, допомагати») – педагог,

що сприяє студенту в засвоєнні і освоєнні нового. Особистісні установки і принципи педагога-фасилітатора – це відкритість, природність, довіра, заохочення, прийняття, емпатичне розуміння. Він намагається поглянути на проблеми очима студента, створюючи, таким чином, комфортні умови для саморозвитку і самореалізації кожного. Дані характеристики дуже точно відображають сутність педагогічного гуманізму. На жаль, гуманістичні основи освітнього процесу часто підміняються у ЗВО авторитарними установками, що не може сприяти формуванню толерантної взаємодії майбутніх магістрів медичної освіти із пацієнтами.

До моменту організації педагогічного процесу з формування толерантної взаємодії майбутніх магістрів медичної освіти із пацієнтами вже є деякі знання про явище і склалися певні поведінкові стереотипи. Дії та вчинки студентів детерміновані соціальними нормами, вже наявним життєвим досвідом. Тому на початковому етапі навчання педагогу необхідно з'ясувати вітагенний досвід, визначити не тільки знання, що стали особистісно значущими, але і ціннісні орієнтації, мотиви майбутнього лікаря. Актуалізація вітагенного досвіду дозволить в ході конструювання процесу формування толерантної взаємодії майбутніх магістрів медичної освіти із пацієнтами індивідуалізувати формування даної особистісної освіти, а також забезпечити спадкоємність етапів.

Гуманітаризація навчального процесу передбачає створення у ЗВО комфортного освітнього середовища, що характеризується посиленням гуманітарної спрямованості навчання. Гуманітарні знання лягають в основу гуманістичних переконань, які в свою чергу реалізуються в майбутній лікарській практиці. Реалізація цієї умови в процесі формування толерантної взаємодії майбутніх магістрів медичної освіти із пацієнтами забезпечує залучення майбутнього лікаря до моральних гуманістичних цінностей суспільства, до багатства гуманітарної культури людства. Виявлення загальнокультурних компонентів у змісті освіти є системоутворювальною ланкою в навчальному процесі медичного ЗВО. Це сприяє розвитку у студента-медика таких особистісних якостей, як милосердя, альтруїзм, відповідальність, совісність. Саме ці якості повинні втілюватися в роботі лікаря. Гуманітаризація навчального процесу має здійснюватися через зміст освіти, методи і форми навчання, гуманізацію обліку знань студентів. Гуманітаризація змісту освіти передбачає інформаційне розширення загальноосвітніх дисциплін, наповнення та доповнення освітньої програми гуманітарним змістом допомогою включення в навчальний процес знань про феномен толерантної взаємодії майбутніх магістрів медичної освіти із пацієнтами, його форми і прояви у суспільстві, а також внесення додаткового історичного, філософського, мовленнєвого матеріалу, який розкриває гуманістичний аспект предметів, що викладаються. Гуманітаризація навчального процесу передбачає зниження труднощів у навчанні. Це повинно забезпечуватися за допомогою вдосконалення методів навчання і формування раціональних прийомів навчання. Методи навчання повинні бути спрямовані на комплексне вирішення завдань освіти. Причому потрібно враховувати, що кожен з методів навчання має свої специфічні особливості і призводить до позитивних результатів в певних умовах. Усвідомлення можливостей кожного з методів навчання веде до вибору раціональних методів для даної ситуації.

Визначальним фактором, що впливає на формування толерантної взаємодії майбутніх магістрів медичної освіти із пацієнтами, є організація навчального процесу.

Тут важливий доцільний вибір форми навчальної роботи студентів (індивідуальна, парна, групова тощо). Вибір організаційної форми навчання визначається характером навчально-пізнавального завдання, змістом досліджуваного матеріалу. Особливо потрібно сказати про індивідуальну форму роботи. При її виборі важливо орієнтуватися на індивідуально-психологічні особливості студента. Індивідуальна форма навчання сприяє розвитку почуття відповідальності, самостійності, підвищується вимогливість до себе, дає змогу самоствердитися. Ці якості, як відомо, забезпечують максимальний психологічний комфорт для розвитку особистості майбутнього лікаря, який, у свою чергу, сам зможе стати генератором гуманістичних відносин до інших людей. Поняття «форма навчальної діяльності» слід відрізнити від поняття «форма організації навчального заняття». Поряд з теоретичними формами організації навчального заняття (лекція, семінар, навчальна конференція тощо) слід застосовувати практичні (лабораторна робота, домашній практикум тощо). Використання в навчальному процесі всієї сукупності організаційних форм навчання дозволяє знайти оптимальне поєднання колективних, групових та індивідуальних видів роботи студентів з метою найбільш повного вирішення завдань навчання і виховання особистості. Гуманізація обліку знань студентів передбачає демократизацію, здійснення педагогіки співробітництва, використання індивідуального підходу до оцінки знань студента. Важливо, щоб кожен студент в процесі навчання відчував себе повноцінною особистістю, усвідомлював свою значимість. Педагогічна взаємодія викладачів медичного ЗВО, орієнтована на формування толерантної взаємодії майбутніх магістрів медичної освіти із пацієнтами.

На думку А. Вербицького, методи активного навчання забезпечують «перехід від регламентованих, алгоритмізованих, програмованих форм і методів організації дидактичного процесу у ЗВО до розвивальних, проблемних, дослідницьких, пошукових, які сприяють виникненню пізнавальних мотивів, інтересу до майбутньої професійної діяльності, умов для творчості і спілкування у навчанні» [2, с. 43]. Саме методи активного навчання можуть забезпечити розвиток професійної спрямованості майбутніх лікарів у комплексі з формуванням їх практичної готовності до діяльності.

Дидакти визначають ознаки методів активного навчання, врахування яких, на наш погляд, має істотне значення в контексті розвитку професійної спрямованості майбутніх лікарів:

– проблемність: основне завдання – ввести студента в проблемну ситуацію, для виходу з якої (для прийняття рішення або знаходження відповіді) йому не вистачає наявних знань, і він вимушений сам активно формувати нові знання за допомогою викладача, ґрунтуючись на відомому йому чужому і своєму професійному досвіді, логіці та мисленні;

– адекватність навчально-пізнавальної діяльності характеру майбутніх практичних (посадових) завдань і професійних функцій студентів, зокрема особливостям міжособистісного спілкування і службових взаємин. Завдяки цьому можливе формування емоційно-ціннісного ставлення майбутніх лікарів до професійної діяльності;

– індивідуалізація: організація навчально-пізнавальної діяльності з урахуванням індивідуальних здібностей і можливостей студентів;

– самостійність взаємодії студентів з навчальною інформацією. За традиційного навчання викладач здійснює функцію посередника, який «фільтрує» навчальну інформацію, препарує її і подає в підготовленому вигляді студентам. Використовуючи

активні методи навчання, педагог займає позицію студентів і в ролі помічника бере участь в процесі їх взаємодії з навчальним матеріалом. В ідеалі викладач стає керівником самостійної роботи студентів, реалізуючи принципи педагогіки співробітництва;

– взаємонавчання: стрижневим моментом багатьох форм проведення занять із застосуванням методів активного навчання є колективна діяльність і дискусійна форма обговорення;

– мотивація: активність як індивідуальної, так і колективної, як самостійної, так і регламентованої навчально-пізнавальної діяльності студентів розвивається і підтримується системою мотивації, ядро якої становлять такі мотиви, як: професійний інтерес, творчий характер навчально-пізнавальної діяльності, ігровий характер проведення занять, емоційний вплив [1].

С. Лобанова сутнісною характеристикою активних методів навчання вважає реалізацію суб'єктного потенціалу особистості за рахунок інтенсивного залучення кожного студента до розумової активності, надання навчальному процесу особистісно-сміислової та творчої спрямованості [4]. Експериментально доведена можливість позитивного впливу активних методів навчання на розвиток суб'єктної позиції студента у навчальному процесі ЗВО, перш за все таких характеристик особистості, як активність, автономність, опосередкованість. Однак, на думку С. Лобанової, застосування активних методів навчання може бути ефективним засобом розвитку суб'єктної позиції студента лише за певних психолого-педагогічних умов:

– пов'язаних з вимогами до організації освітнього середовища: створення сприятливої емоційної атмосфери, цілісності і динамічності навчального процесу; відкритість і багатоканальність комунікації; врахування особистісних особливостей студентів; створення ситуацій вибору і самовизначення;

– пов'язаних з вимогами до педагога: високий рівень емпатії; наявність розвиненої суб'єктної позиції; здатність і бажання використовувати активні методи навчання; високий рівень самоконтролю і саморегуляції, комунікативна компетентність, врахування особистісних властивостей студентів;

– пов'язаних з вимогами до студента: активність і включеність у навчальний процес; усвідомлення цілей навчання і самомотивація на досягнення навчальних результатів; комунікативна компетентність [4, с. 7].

На думку О. Околелова, використання активних методів навчання забезпечує не лише індивідуалізацію й інтенсифікацію навчальної діяльності студентів, але й суттєво впливає на становлення їх професійної спрямованості та прагнення до професійного самовдосконалення [6]. Аналогічної позиції дотримується А. Смолкін, який зазначає, що методи активного навчання забезпечують розвиток професійних інтересів студентів за рахунок реалізації у навчальному процесі принципів проблемності та адекватності навчально-пізнавальної діяльності характеру завдань і функцій майбутньої професійної діяльності [7, с. 28].

У педагогічній літературі пропонуються різні підходи до класифікації методів активного навчання, які ґрунтуються на різних критеріях: ступінь активізації студентів, характер навчально-пізнавальної та ігрової діяльності, спосіб організації ігрової взаємодії, місце проведення занять, їх цільове призначення, тип використовуваної імітаційної моделі тощо. За характером навчально-пізнавальної діяльності методи

активного навчання поділяють на імітаційні, що ґрунтуються на імітації професійної діяльності, та неімітаційні. Імітаційні методи активного навчання поділяють на ігрові і неігрові. При цьому до неігрових відносять аналіз конкретних ситуацій, дії за інструкцією тощо. Ігрові методи поділяють на ділові ігри, дидактичні або навчальні ігри, ігрові ситуації та ігрові прийоми. Під неімітаційними методами розуміють стажування на робочому місці, виробничу практику, програмоване навчання, проблемну лекцію, дипломну роботу [3, с. 98].

В. Ляудіс диференціює методи активного навчання на три групи (програмованого, проблемного та інтерактивного навчання) [9]. За дидактичною метою методи активного навчання класифікують на чотири групи: повідомлення навчальної інформації (лекція-бесіда, лекція-дискусія, лекція із застосуванням техніки зворотного зв'язку, лекція із застосуванням елементів «мозкового штурму», лекція з розбором мікроситуацій, лекція-консультація, групова консультація, програмована лекція-консультація); формування й удосконалювання професійних умінь і навичок (аналіз і обговорення конкретних ситуацій; розв'язання ситуаційних (виробничих) завдань; розбір інцидентів; розбір папки з діловою документацією; рольові ігри; ділові імітаційні ігри; ігрове проектування); освоєння передового досвіду (стажування, виїзні тематичні заняття, дискусії); контролю результатів навчання (тестування, програмований контроль, підсумкова співбесіда, розробка й захист рефератів і реальних проектів) [7].

Аналіз особливостей різних методів активного навчання свідчить, що між ними не можна провести чіткої межі, оскільки вони характеризуються багатофункціональністю. На наш погляд, найбільший ефект у розвитку професійної спрямованості майбутніх лікарів можливий за умови комплексного застосування різних методів активного навчання з урахуванням можливостей моделювання за їх допомогою предметного і соціального контексту медичної діяльності.

Таким чином, ми вважаємо, що процес формування толерантної взаємодії майбутніх магістрів медичної освіти із пацієнтами буде ефективним при дотриманні наступних педагогічних умов: актуалізація потенціалу змісту професійного навчання у формуванні толерантної взаємодії студентів-медиків із пацієнтами; використання в освітньому процесі вищого медичного навчального закладу інтерактивних методів, спрямованих на формування толерантності як професійно важливої якості студентів-медиків, а також умінь та навичок конструктивної міжособистісної толерантної взаємодії; використання в позааудиторній роботі медичного ЗВО технологій фасилітаційного навчання толерантної взаємодії студентів-медиків із пацієнтами.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в необхідності упровадження у навчально-виховний процес медичного ЗВО педагогічних умов формування толерантної взаємодії майбутніх магістрів медичної освіти із пацієнтами в процесі фахової підготовки у медичному ЗВО та проведення експериментальної перевірки їх ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архангельский С. И. Лекции по теории обучения в высшей школе. Москва: Высшая школа, 1974. 384 с.
2. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. Москва: Высшая школа, 1991. 207 с.
3. Кузнецов В. И. Принципы активной педагогики. Москва: Академия, 2001. 284 с.

4. Лобанова С. А. Активные методы обучения как средство развития субъектной позиции студента: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08. Краснодар, 2009. 184 с.
5. Мурашов А. А. Grimасы толерантности: когда терпимость не терпима: *Педагогика толерантности*. 2004. № 1. С. 16–20.
6. Околелов О. П. О сущности активных методов обучения. *Высшее образование в России*. 2004. № 5. С. 159–163.
7. Смолкин А. М. Методы активного обучения: Москва: Высшая школа, 1991. 176 с.
8. Коржуев А. В., Кудзиева Н. Ю., Попков В. А. Толерантность в контексте педагогической культуры преподавателя вуза. *Педагогика*. 2003. № 5. С. 44–48.
9. Формирование учебной деятельности студентов / под ред. В. Я. Ляудис. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1989. 229 с.
10. Яшин Н. Ю. Формування толерантності студентів як педагогічна проблема у вищих навчальних закладах України. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2010. Вип. 26. С. 111–116.

REFERENCES

1. Arhangel'skij, S. I. (1974). Lekcii po teorii obuchenija v vysshej shkole. Moskva: Vysshaja shkola [in Russian].
2. Verbickij, A. A. (1991). Aktivnoe obuchenie v vysshej shkole: kontekstnyj pohod. Moskva: Vysshaja shkola [in Russian].
3. Kuznecov, V. I. (2001). Principy aktivnoj pedagogiki. Moskva: Akademija [in Russian].
4. Lobanova, S. A. (2009). Aktivnye metody obuchenija kak sredstvo razvitija sub#ektnoy pozicii studenta. *Candidate's thesis*. Krasnodar [in Russian].
5. Murashov, A. A. (2004). Grimasy tolerantnosti: kogda terpimost' ne terpima: *Pedagogika tolerantnosti – Pedagogy of tolerance, 1, 16–20* [in Russian].
6. Okolelov, O. P. (2004). O sushhnosti aktivnyh metodov obuchenija. *Vysshee obrazovanie v Rossii – Higher education in Russia, 5, 159–163* [in Russian].
7. Smolkin, A. M. (1991) Metody aktivnogo obuchenija. Moskva: Vysshaja shkola [in Russian].
8. Korzhuev, A. V., Kudzieva, N. Ju., Popkov, V. A. (2003). Tolerantnost' v kontekste pedagogicheskoy kul'tury prepodavatelja vuza. *Pedagogika – Pedagogy, 5, 44–48* [in Russian].
9. Formirovanie uchebnoj dejatel'nosti studentov. (1989). V. Ja. Ljaudis (Ed.). Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta [in Russian].
10. Yashyn N. Yu. (2010). Formuvannia tolerantnosti studentiv yak pedahohichna problema u vyshchych navchalnykh zakladakh Ukrainy [Formation of students' tolerance as a pedagogical problem in higher educational institutions of Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia pedahohichna –Bulletin of the Lviv University. The series is pedagogical, issue 26, 111–116* [in Ukrainian].